Matejove povahové a charakterové vlastnosti, predovšetkým silno vyvinutý zmysel pre zodpovednosť a zmysel pre detail ho predurčili na manažérsku prácu – bol dlhé roky vedeckým tajomníkom JÚĽŠ SAV a zástupcom riaditeľa ústavu; aj na lexikografickú a ortografickú prácu – je spoluautorom Krátkeho slovníka slovenského jazyka (posledné, piate, upravené a doplnené vydanie z r. 2020) a Pravidiel slovenského pravopisu (posledné, štvrté vydanie z r. 2013).

Je to necelých desať rokov, keď sa Matej Považaj rozhodol odísť z pracoviska a užívať si zaslúžený dôchodok. No v kolektíve, hoci za ten čas značne obmenenom, si aj po rokoch neraz položíme otázku, ako by to riešil Matej, či zaspomíname, konštatujeme, že na toto by mal iný názor, toto by opravil, s týmto by nesúhlasil, tu by bol benevolentnejší, tu prísnejší... Nuž, tvorivá spolupráca vždy zanechá stopu.

Pri príprave tohto pozdravu sme si príjemne zaspomínali na nášho milého kolegu a veríme, že po jeho prečítaní sa mu objaví úsmev na tvári.

Milý Matej, nielen za oddelenie jazykovej kultúry a terminológie, ale aj za ostatných pracovníkov a pracovníčky ústavu Ti želáme radosť zo života, veľa síl, najmä pevné zdravie, pohodu a spokojnosť v rodine. A ďakujeme...

Sibyla Mislovičová
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Jubileum prof. Juraja Dolníka, DrSc., alebo Provokačný potenciál jedného jazykovedca

20. augusta 2022 oslávil 80. narodeniny prof. Juraj Dolník, DrSc. Žiada sa preto reflektovať na činnosť tohto významného slovenského jazykovedca. Mnoho už bolo napísané z pohľadu učiteľa či kolegov (J. Horecký: *Päťdesiat rokov docenta Juraja Dolníka*, Jazykovedný časopis, 1992, č. 2, s. 137 – 139; J. Mlacek: *Jubileum univerzitného profesora Juraja Dolníka*, Jazykovedný časopis, 2002, č. 2, s. 143 – 148; S. Ondrejovič: *Jubileum profesora Juraja Dolníka*, Slovenská reč, 2002, č. 6, s. 100 – 102; M. Šimková: *Čerstvý sedemdesiatnik Juraj Dolník a človečenské univerzum konštituované jazykom*, Kultúra slova, 2012, č. 5, s. 302 – 305). Jednou z vlastností,

ktorú autori prisudzovali osobnosti a dielu jubilanta, bola provokatívnosť. Spomínali ju len tak mimochodom (J. Mlacek, M. Šimková) alebo nepriamo (S. Ondrejovič). Myslíme si však, že tento prívlastok by mal byť leitmotívom nasledujúcich riadkov, pretože prof. J. Dolníka vystihuje hneď v niekoľkých významoch.

Provokatívnosť jubilanta (metonymicky povedané) spočíva – a spomínané medailóny to potvrdzujú – vo význame „dráždivý, ktorý núti reagovať". Pripomeňme si napr. diskusné príspevky o jazykovej kultúre z 90. rokov, v ktorých nastoľoval otázky dovtedy obchádzané. Tieto myšlienky neskôr pretavil do monografií *Teória spisovného jazyka (s osobitným zreteľom na spisovnú slovenčinu)* a *Jazyk – človek – kultúra* (2010). Predstava novej koncepcie teórie spisovného jazyka či jazykovej kultúry mnohých kolegov prekvapila či dokonca pobúrila. Vzniklo napätie medzi jazykovedcami, ktorí boli naklonení skôr tradičnejšej predstave o ochrane či cibrení jazyka, a jazykovedcami, ktorých nový prístup z používateľského hľadiska zaujal. Teoretických znalostí o jazykovom systéme máme dosť na to, aby sme vedeli, že práve tieto napätia a konflikty sú súčasťou dynamiky akéhokoľvek systému. J. Dolník tak aktívne prispieva k dynamike slovenskej jazykovedy.

Po r. 2010 sa jeho výskum orientuje na sociálnu podstatu existencie jazyka. Tento fakt je dlhodobo známy, novinkou v slovenskej jazykovede je však to, ako J. Dolník sociálnu podstatu jazyka vysvetľuje. Explanácia je základným jazykovedným postupom v jeho dielach. Základnou myšlienkou je, že v súčasnosti si nevystačíme s opisom jazykových prostriedkov bez toho, aby sme neuvažovali o tom, ako je možné, že jazyk prijíma aj také prostriedky, ktoré nie sú v súlade so zákonitosťami jazykového systému. Ak odstúpime od systémového (objektivistického) prístupu k jazykovým zmenám a nazeráme na ne z perspektívy používateľov jazyka (subjektivistický prístup), môžeme vidieť, že používateľ nezavádza inovácie intenčne, ale „prežíva" jazykové inovácie ako „jav, pri ktorom sa modifikuje jeho rečový automatizmus, pretože sa objavil podnet na aktualizáciu potenciálnej dispozície na reinterpretáciu jestvujúceho jazykového prvku" (Dolník, *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*, 2010, s. 187). Kľúčovým momentom je tu interpretácia (a reinterpretácia) ako základný myšlienkovo-hodnotiaci postup. Základom všetkého je analógia ako prirodzený princíp, ktorý autor vysvetľuje ako správanie, konanie „v tom duchu, v tom zmysle".

Detailnejšie sa venoval dynamike slovenskej morfológie v kolektívnom diele *Morfologické aspekty v súčasnej slovenčine* (2011), ktorej bol aj hlavným editorom.

Jubilantova provokatívnosť sa prejavuje aj v schopnosti povzbudzovať do istej činnosti, podnecovať, aktivizovať, a to najmä vo vzťahu k svojim študentom. Zaujať myseľ študenta a pohnúť ju k náročnejšej aktivite je výzvou aj pre skúseného pedagóga. Ťažko však opísať to ticho, ktoré vládne miestnosti, keď prof. Dolník vysvetľuje dvojsvetový a jednosvetový spôsob existencie jazyka. Analógia medzi silou jazykovedca pedagóga a *Silou jazyka* (2012) je zjavná, pretože aj tu je skrytým želaním autora „podnietiť odborníkov k hľadaniu integračného prístupu k výsekom individuálneho aj spoločenského života, ktoré sú v poli pôsobnosti sily jazyka, aby sa tak komplexne opísala a vysvetlila interakcia jazyka s jeho nositeľmi“ (s. 11). V monografii vysvetľuje antropotvornú a kultúrotvornú silu jazyka, pričom sa vracia k lexikálnosémantickým začiatkom, aby vysvetlil jeho jednosvetovú existenciu. Odvracia sa od Platónovho sveta ideí, ktoré sú myšlienkovým východiskom systémovej lingvistiky: „Jazyková činnosť, ktorá je taká samozrejmá, že si ‚nezaslúži‘ našu poznávaciu pozornosť, a preto máme sklon k hľadaniu toho, čo je v nej nesamozrejmé, priťahuje osobitnú poznávaciu pozornosť, keď si všimneme tú samozrejmosť, že je včlenená do kontextu iných činností. Nie abstrahovanie od tohto kontextu, ale naopak prihliadanie naň ako na relevantný aspekt jazykovej činnosti je wittgensteinovské poznávacie krédo. A jazyk existuje výlučne ako činnosť, jestvuje len používanie jazyka“ (s. 138). Nebudeme na tomto mieste hlbšie vysvetľovať podstatu jednosvetovej existencie jazyka. Pripomenieme len, že v uvedenej monografii sa autor venuje aj jazyku vo svetle kulturológie a sociálnych významov, importu cudzích slov prekladaním aj téme jazyka v perspektíve cudzosti, ktorú rozvinul v ďalšej kolektívnej práci *Cudzosť, jazyk, spoločnosť* (2015). Kategórie inakosti a cudzosti sú osvetľované teoreticky a spoluautorky predkladajú vlastné výskumy zo slovenského jazykovo-kultúrneho prostredia. Cudzosť je charakterizovaná ako „vzťah, ktorý navodzujeme k iným bytostiam aj nebytostiam na základe ich interpretácie so zreteľom na to, či ich zaraďujeme alebo prijímame, alebo môžeme, resp. chceme prijať do sféry, ktorú prežívame alebo aj vedome vnímame ako vlastný praktický životný, kognitívny, emocionálny alebo hodnotový svet“ (s. 14). Cudzosť

a inakosť sa tu pritom stavia ako krajná kategória na škále prirodzenosť – cudzosť. Dôležitým sprievodným príznakom cudzosti je neistota, ktorú vyvoláva, ale aj jej príťažlivosť: „nerealizovaný interpretačný zážitok sa nahrádza zážitkom z upútanosti tajomnosťou daného javu“ (tamže, s. 24). Tieto príznaky zdôrazňujeme s ohľadom na apercepciu diel J. Dolníka, ktoré provokujú tým, že znepokojujú myseľ čitateľov, narúšajú ich pokoj, istotu, že ohraničením vlastného predmetu lingvistiky sa ohraničuje aj jej výskum, alebo ako by povedal dlhoročný kolega S. Ondrejovič: „Dokonca aj tí, čo sú presvedčení, že J. Dolník pri rúcaní chrámov zachádza priďaleko (...), nemôžu poprieť, že v jeho článkoch a replikách sa objavujú myšlienky, ktoré tvorivo znepokojujú, inšpirujú k rozmýšľaniu a najmä ‚čeria stojaté vody‘“ (Ondrejovič, 2002, s. 102). Nedá sa nesúhlasiť. Zavedením konceptu cudzosti sa na Slovensku vytvoril priestor na uplatnenie xenolingvistiky ako osobitnej jazykovednej disciplíny a zároveň sa jazykoveda uplatňuje ako jedna z významných sociálnych, resp. humanitných vied, ktorej výskumy môžu „pomôcť pri riešení reálnych problémov, ktoré vzchádzajú z interakcie ľudí rozličných národností, z rozličných etník, societ a pod.“ (Dolník a kol., 2015, s. 9).

Aby náš výpočet významov jubilantovej provokatívnosti neostal neúplný, dodajme, že ide o autora, ktorého práce nemožno prehliadnuť, tzn. že nespadajú do kategórie nenápadný. Jeho články aj celé monografie sú orientačnými bodmi a sú významnými dominantami v priestore slovenskej jazykovedy, a to nielen z kvalitatívneho, ale aj z kvantitatívneho hľadiska. Len v ostatných piatich rokoch vydal J. Dolník tri významné práce – *Jazyk v sociálnej kultúre* (2017), *Jazyk v pragmatike* (2018), *Jazyk v sociálnej praxi* (2021).

Monografia *Jazyk v sociálnej kultúre* v mnohých smeroch rozvíja tézy predošlých jubilantových prác, ktoré sú rozpracované detailnejšie, dokonca ich rozširuje, a to za hranicu konformného uvažovania o spisovnom jazyku. Autor tu napr. uvažuje o bezznalostnej gramatickej dispozícii, ktorá je doménou praktického spôsobu existencie jazyka, t. j. jedného sveta javov, sveta jazykovej činnosti. Za pozornosť tiež stoja myšlienky o autentickej ideológii (ideológia pozitívnej integrácie zahŕňajúcej ideológiu primus inter pares, ideológiu praktických sociálnych pravidiel a ideológiu prirodzenej viability) v opozícii k utilitárnej ideológii (ideológia pozitívnej separácie zahŕňajú-

cej ideológiu štandardizmu, nomologizmu a protekcionizmu). Ďalej sa autor venuje rôznym aspektom komunikácie, definuje komunikačné formácie a komunikačné formy, čo vyúsťuje do načrtnutia komunikačnej kultúry ako činnostného pendantu k jazykovej kultúre. V posledných častiach artikuluje predstavu o jazykovede ako vede, ktorá je súčasťou sociovedeckej komunikácie, čím sa napĺňa jej potenciál prispievať k riešeniu sociálnych problémov. Nemožno si nevšimnúť, a tým sa opäť dostávame k autorovej schopnosti provokovať, že sa tu objavuje pojem radikalizácie demokracie, pričom jej obsahom „je expanzia, gradácia a eskalácia demokracie, pluralizácia verejného života, zmenšovanie mocenskej dištancie od autorít, ale aj zvyšovanie orientačnej náročnosti v sociokultúrnom svete" (Dolník, 2017, s. 193).

K jazykovej kultúre sa J. Dolník vracia v práci *Jazyk v pragmatike* (2018), kde jasne definuje pragmatickú orientáciu jazykovej kultúry, ktorej základom je posilňovanie racionality jazykovej kultúry. Racionalita sa tu chápe ako vôľa k existencii, „ktorej prejavom je (aj) komunikačná vôľa, čiže racionalita jazykovej komunikácie sa vysvetľuje z vôľocentrickej pozície vykladania sveta" (s. 7). J. Dolník ukazuje, že sa nebojí prevziať tradičné pojmy teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry a redefinovať ich s oporou o koncepty filozofie, sociológie, psychológie, kognitívnych vied a teórie komunikácie. V pozadí je pritom stále prínos pre konkrétneho, reálneho používateľa jazyka, ktorý sa v jazykovej komunikácii stretáva s jazykovými problémami a jazykovými úlohami, snažiac sa uplatňovať pravidlá a tak znovunavodzovať stav asimilačnej normality.

Najčerstvejší počin jubilanta, *Jazyk v sociálnej praxi* (2021), je pokračovaním a zavŕšením uvedenej trilógie. Komunikačnú kultúru definuje v súvislosti s inkluzívnou komunikáciou a inkluzívnou komunikačnou sebarealizáciou. Vracia sa tiež k racionalite prirodzeného jazyka, k voluntatívnej interpretácii jazyka, ako aj k samotnej jazykovej kultúre, pričom neostávajú nedotknuté ani tradičné mýty o slovenskom jazyku. Spoločným znakom všetkých troch diel je to, že autor nedefinuje sociálnu kultúru, pragmatiku či sociálnu prax presne, pretože práve tým by stanovil ich hranice, čomu sa, pravda, vyhýba. Cieľom je vyprovokovať čitateľa k tomu, aby sám nachádzal ďalšie súvislosti a témy, ktoré mu načrtnuté myšlienky ponúkajú.

Obdivuhodná výskumná aktivita profesora Dolníka je inšpiráciou pre každého vedca, učiteľa, študenta. Ukazuje sa, že jeho cieľom nie je samoú-

čelne čeriť vody, búrať zámky, prekračovať hranice či dráždiť kolegov. Jeho cieľom je poznávať prirodzený jazyk v sociálnom prostredí, učiť študentov pristupovať k výskumu jazyka kriticky a kreatívne a v neposlednom rade pomáhať riešiť reálne problémy používateľov jazyka. Želáme mu v týchto neľahkých úlohách ešte mnoho síl.

Jaroslava Rusinková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Vydali sme 4. zväzok Slovníka súčasného slovenského jazyka

Od 90. rokov 20. stor. sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV pripravuje viaczväzkový akademický Slovník súčasného slovenského jazyka. Ide o veľký typ všeobecného výkladového slovníka s predpokladaným rozsahom okolo 200 000 slov a mapujúci slovnú zásobu slovenčiny od konca 50. rokov 20. storočia až do súčasnosti. Prvé tri zväzky vyšli v roku 2006 (A – G), 2011 (H – L) a 2015 (M – N). Na jeseň minulého roka sa na knižné pulty dostal 4. zväzok tohto diela (O – Pn) a začiatkom r. 2022 autorsko-redaktorský tím potešila správa, že slovník získal hlavnú cenu v súťaži *Slovník roka 2020 – 2021*, ktorú vyhlasuje Jednota tlumočníků a překladatelů[1] v Prahe. Kolektív tvorcov pod vedením hlavnej vedeckej redaktorky PhDr. Alexandry Jarošovej, CSc., tak postupne odkrýva bohatstvo lexiky súčasnej slovenčiny. Vo 4. zväzku je to celkovo 15 329 hesiel[2], čo vzhľadom na spôsob spracovania predstavuje spolu 22 119 významov. Ako zaujímavosť možno uviesť, že heslom s najväčším počtom významov je v tomto zväzku sloveso *padnúť*, ktoré má 33 významov. Písmeno *p* patrí medzi najrozsiahlejšie, stačí si predstaviť, koľko slovies začínajúcich sa na predpony *po-, pod-, pre-, pred-, pri-* dokážeme v slovenčine utvoriť, preto zvyšné heslá tohto písmena obsiahne 5. a čiastočne aj 6. zväzok.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

[1] Dostupné na https://www.jtpunion.org/vysledky-souteze-slovnik-roku-2020-2021/ [cit. 1. 6. 2022].

[2] Štatistické údaje pripravil programátor slovníka Ing. Vladimír Benko, PhD.